خراسان بزرگ:سال دوم،شماره(۲)، بهـار ۱۳۹۰
Quarterly bulletin of Greater Khorasan:Vol.2, No. 2, Spring 2010

نقش بازارچه های مرزی در اقتصاد مرزنشینان

نمونه موردی: بازارچه مرزی باجگیران استان خراسان رضوی

محمد حسن نامی[۱]

تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۰/۱/۲۱
تاریخ پذیرش مقاله: ۱۳۹۰/۳/۲۸

چکیـــده

صنعت گردشگری امروزه یکی از اقتصادی‌ترین فعالیت‌ها در چرخه‌ی ملی کشورها، به‌خصـوص از جهت اشتغال و ارزآوری و رونق مناطق مختلف تلقی مـی‌شـود کـه عـلاوه بـر آن، دارای مزایـای ارتباطی، سیاسی، فرهنگی و تأثیرات بین‌المللی خاص خود نیز است. به همین دلیل، اغلب کشورهای جهان از این فعالیت به منزله‌ی ابزاری راهبردی در توسعه اقتصادی استفاده می‌کنند. در گردشـگری مذهبی (به عنوان یکی از اشکال مختلف گردشگری)، گردشگران از اماکن قدس مانند زیارتگـاه‌هـا، مقابر و امامزاده‌ها بازدید می‌کنند. شهر مشهد تنها کـلان‌شـهر شـرق کشـور و دومـین کـلان‌شـهر مذهبی جهان پس از شهر مکه محسوب می‌شود. گردشگری مذهبی، به ویـژه در سـه دهـه‌ی اخیـر گسترش قابل‌توجهی در مشهد داشته است. ورود میلیونی زائران و مسـافران بـه مشـهد، آثـار بسـیار شگرفی در شکوفایی و رونق اقتصاد این شهر، ایجاد فرصت‌های شغلی، ایجاد منابع درآمـدی، تبـادل فرهنگی اجتماعی و... داشته است. تعداد زائران و گردشگران واردشده متغیر و بین ۱۵ تـا ۲۰ میلیـون نفر و حتی تا ۳۰ میلیون نفر نیز ذکر شده است. این حجم از گردشگر بر بخش خدمات به‌شدت تـأثیر گذاشته و بیشترین درصد شاغلان را به خود اختصاص داده است. بر این اساس، گردشـگری مـذهبی توانسته است به عنوان مهم‌ترین عامل در تحول ساختار اقتصادی شهر مقدس مشـهد ایفـای نقـش نماید.

کلیـــدواژه‌ها

صنعت گردشگری، گردشگری مذهبی، شهر مشهد، تحول اقتصادی.

---

[۱] استادیارجغرافیایی سیاسی دانشگاه امام علی(ع) و رئیس سازمان جغرافیایی.

مقدمــه

مبادلات مرزی بخشی از بازرگانی خارجی کشـور اسـت و از زمـان‌هـای بسـیار دور سـاکنان مناطق مرزی با توجه به همبستگی و همخـونی عشـیرتی بـا سـاکنان آن سـوی مرزهـا، ضـمن مراقبت از مرزها و حدود و ثغور کشور، به داد و ستد و تجارت مشـغول بـوده انـد. هـدف تجـارت مرزی دستیابی به نوعی تجارت بین‌المللـی اسـت تـا اهـالی دوطـرف مـرز بـه واسـطه‌ی وجـود مشترکات فرهنگی و زبانی بتوانند کالاهای خود را با یکدیگر مبادله کنند.

کشورهای همسایه در گذشته‌های نه چندان دور به علت عدم دسترسی به جاده، وسایل حمل و نقل و دوری از مراکز تجاری داخلی، بیشتر مایحتاج خود را به شکل پایاپای با اهالی مرزنشـین کشور مبادله می‌کردند که به مرور زمان به دلیل مرزبندی‌های فیزیکی دولت‌هـا، پیـدایش بحـث تابعیت دولت‌ها به شکل حقوقی و...، ترددها در بحث تهاتری معنـی و مفهـوم خـود را بـه شـکل آسان از دست داد. در چنین شرایطی، به منظور قانونمندکردن ترددها و تهاتر مرزی و نیز رسـیدن به اهدافی همچون تثبیت و پایدار نمودن امنیت در مناطق مرزی و ایجاد اشـتغال بـرای سـاکنان آن، فروکش کردن مبادله‌ی قاچاق کالا، جلوگیری از مهاجرت وکمـک بـه معیشـت مرزنشـینان، بازارچه‌های مرزی به عنوان بهترین سازوکار و امکان برآورد موارد یادشده تشکیل گردید.

برخی دولت‌ها با اهمیت دادن به کار بازارچه‌های مرزی و توجه ویژه به اداره آن‌ها، توانسته‌اند قابلیت‌های اقتصـادی منـاطق دورافتـاده و محـروم مـرزی را شـکوفا کننـد و در راسـتای رونـق اقتصادی، تأمین رفاه ، تثبیت جمعیت و سرانجام برقراری امنیت و دفـاع از حـدود و ثغـور کشـور گام‌های مؤثری را بردارند.

تجربیات جهانی نشان می‌دهد که توسعه‌ی مبادلات مرزی در قالب‌های قانونمند و تسـهیل-شده‌ی آن می‌تواند محرک خوبی برای افزایش مبادلات رسـمی، شـکوفایی مزیـت‌هـای نسـبی، گسترش همکاری‌ها و توسعه بازارهای بین‌منطقـه‌ای، تثبیـت قیمـت‌هـا، جهـت‌دهـی سـودهای تجاری، افزایش اشتغال و درآمد و رفاه برای جامعه مرزنشین باشد. دولت ویتنام با اهمیت‌دادن بـه کار بازارچه‌های مرزی و توجه ویژه در اداره‌ی امور آن هـا، موجـب شـده اسـت تـا قابلیـت‌هـای اقتصادی مناطق دورافتاده و محروم مرزی شـکوفا شـود. بازارچـه‌هـای مـرزی براسـاس مصـوبه ۱۳۸۷/۷/۱۸ دفتر خدمات مشاوره ریاست جمهوری همگی تابع مقررات تصویب‌نامـه ۱۳۷۷/۲/۱۵ مورخ هیئت وزیران‌اند، اما می‌توان آن ها را به دو دسته کلی تفکیک کرد:

بازارچه‌های مرزی مصوب تجاری اقتصادی: این بازارچـه‌هـا براسـاس مصـوبه ۱۳۷۲/۱۱/۱۷ هیئت وزیران تشکیل شده‌اند. بیشتر بازارچه‌های تأسیس‌شده از این قبیل می‌باشند.

بازارچه‌های امنیتی یا ویژه: مجوز تأسیس این بازارچه‌ها توسط شورای عالی امنیت ملی صادر شده است و عموماً در مرز ایران با عراق و افغانستان قرار دارنـد. آنهابراسـاس شـرایط امنیتـی در زمان و مکان معین ایجاد و منحل می شوند. در این نوع بازارچه‌ها، به دلیل موقتی بـودن و عـدم اطمینان از امنیت آن ها، فعالیت چندانی در راه‌اندازی امکانات خدماتی و رفـاهی صـورت نگرفتـه است. درحالی‌که در بازارچه های مرزی مصوب به دلیل افق دید بلندمدت که در زمان ایجاد آن‌ها وجود داشته، امکانات خدماتی بهتری تدارک دیده شده است.

۱.مبانی نظـری ایجاد و تـأسیس بازارچـه های مرزی

الف) مبـانی اقـتصادی

دلایل اقتصادی در ایجاد بازارچه های مرزی میان دو کشور را می توان در مدل‌های توسعه‌ی منطق‌ها و مبادلات دو یا چندجانبه جست‌وجو کرد. دو کشور می‌توانند بـراسـاس مزیـت نسـبی و مزیت رقابتی اقدام به مبادلات تجاری کنند، در این مبادله‌ها، کشوری که در صدور کالایی برتری نسبی دارد، نسبت به صدور آن اقدام می‌کند؛ در عوض کالایی کـه در آن مزیـت کمتـری دارد را وارد نماید. فعالیت بازارچه‌های مرزی میان ایران و کشورهای همسایه را نیز می‌توان در چـارچوب مدل‌های گسترش تجارت و همکاری‌های منطقه‌ای شمرد. با گسترش تسـهیلاتی کـه دو کشـور همسایه در راستای تسهیل فعالیت‌های تجاری وضع می‌نمایند، می‌توانند سبب برخورداری مـردم هر دو کشور، به ویژه برخورداری ساکنان نواحی مـرزی از مزایـای تجـارت شـوند. ضـمن آن‌کـه گسترش مبادلات تجاری میان دو کشور باعث ایجاد اطمینان در اهـالی دو کشـور شـده، از بـروز کشمکش و نزاع جلوگیری کند.

ب) مبـانی قانـونی

از اولین سال‌های به نظم درآوردن بازرگانی خارجی در ایران و بطور مشخص از زمان تأسیس گمرک توسط بلژیکی ها، ساکنان مناطق مرزی کشور همراه به عنـوان گروهـی متمـایز از سـایر شهروندان مطرح بوده و در امر تجارت خارجی از امتیازات و تسهیلاتی فراتر از سایر تجار برخودار

بوده اند. در سال ۱۳۴۴،فعالیت تجاری مرزنشینان با عنوان قانون مبـادلات مـرزی تکمیـل و بـه تصویب هیئت دولت رسید. امتیازات اعطایی به مرزنشـینان منـاطق یادشـده از معافیـت پرداخـت حقوق و کارمزد گمرکی و صدور هر نـوع کـالای صـادراتی بـدون دادن تعهـد ارزی گرفتـه، تـا قراردادن سقف مشخص واردات و صادرات و عدم برخورداری از هرگونه تخفیف تغییر مـی‌نمـود. پس از پیروزی انقلاباسلامی نیز این روند همچنان ادامه یافت و از جمله تسهیلات تعلق گرفتـه به جهت مرزنشینان می‌توان به ایجاد بازارچه‌های مرزی اشاره کرد که در سـال ۱۳۷۱ آئـین‌نامـه اجرایی آن به تصویب هیئت وزیران رسید و پس از آن به‌تدریج بازارچـه هـای مـرزی در نـواحی مختلف ایجاد شد.

پ) ملاحـظات امنیتــی

یکی از دلایل ایجاد بازارچه‌های مرزی، افزایش ضریب امنیت و اطمینـان در ایـن منـاطق از طریق توسعه تجارت است. درواقع، با ایجاد این گونه بازارچه ها ضمن آن‌که انگیزه‌ی لازم بـرای اقامت اهالی بومی در این نواحی فراهم می‌شود، از طرف دیگر بـا حضـور مـردم ضـریب امنیـت افزایش می‌یابد. برخی یافته‌های تجربی حکایت از ارتباط قوی میان وجود بازارچه و امنیت در این نواحی دارد.

ت) ملاحـظات سیــاسی

بررسی‌های صورت‌گرفته نشان می‌دهد، روابط سیاسی کشور با همسایگان اثرات مستقیمی بر رونق یا عدم فعالیت بازارچه‌های مرزی داشته است و یکـی از محورهـای گفتوگـوی مقـام‌هـای بلندپایه دو کشور همچنین مقامات استانی، بازارچه‌های مرزی بـوده اسـت. ازایـن‌رو، هرگـاه ایـن ارتباطات باثبات و روابط صمیمانه باشد، روزهـای پررونقـی را مـی‌تـوان در بازارچـه‌هـا دیـد. امـا متأسفانه در برخی موارد ایـن ارتباطـات تحـت‌تـأثیر متغیرهـای سیاسـی قـرار مـی‌گیـرد و رونـد بازدارنده‌ای را برای فعالیت بازارچه‌ها ایجاد می کند.

به همین دلیل برخی از بازارچه‌ها بعضی از سال ها بسیار پررونق اند ولـی در سـال‌هـای بعـد حتی تا مرز تعطیلی پیش می‌روند و گاه ناگهان دوباره فعال مـی‌شـوند. پـس بـه نظـر مـی‌رسـد متغیرهای سیاسی از جمله متغیرهای بااهمیت و تأثیرگذار بر حیات بازارچه‌ها هستند. ضمن آن‌که

روابط تجاری نیز می‌تواند بر روابط سیاسی تأثیرگذار باشد، برخی مطالعات تجربی نشان می دهـد وجود روابط اقتصادی بین دو کشور از بروز جنگ و ستیز بین آن ها جلوگیری می‌کند.

ث) ملاحـظات فـرهنگی

اهالی مرزنشین در بسیاری از نواحی مـرزی بـا افـراد آن سـوی مـرز رابطـه‌هـای فرهنگـی، خویشاوند، قومی و اجتماعی دارند. وجود زبان مشترک و آداب و رسوم اجتماعی نزدیـک بـه هـم سبب نزدیکی ساکنان این نواحی به یکدیگر شده است و باعث می‌شود بازارچه‌های دوسوی مـرز حالت بومی برای آنان پیدا کند و دو طرف با اطمینان و شناخت بیشتری به مبادله بپردازند. زبـان مشترک این ارتباطات را نزدیک‌ترکرده است. برای مثال، بازارچه‌های مرزی در ناحیه‌ی کردنشین عراق تمایل زیادی به مبادله با منـاطق کردنشـین کشـور مـا داشـته‌انـد. یکـی از دلایـل رونـق بازارچه‌های این ناحیه را می‌توان وجود مشترکات فرهنگی و قومی دانست.

۲. تعـریف و مفهـوم بازارچه مـرزی

طبق تعریف ماده‌ی ۲۲ آئین‌نامه اجرایی قانون مقررات صـادرات و واردات، بازارچـه‌ی مـرزی محوطه‌ای است محصور، واقع در نقطه صفر مرزی و در جوار گمرکات مجاز به انجـام تشـریفات ترخیص کالا یا مکان‌هایی که طبق تفاهم‌نامه‌های منعقد شده بـین جمهـوری اسـلامی ایـران و کشورهای همجوار تعیین می‌شود. اهالی دوطرف مرز می‌توانند تولیدات و محصولات کشور را بـا رعایت مقررات صادرات و واردات برای داد و ستد در این بازارچه‌ها عرضـه نماینـد. طبـق بنـد ۸ ماده‌ی مذکور، کلیه اشخاص حقیقی ساکن در مناطق مرزی و اشـخاص حقـوقی کـه در منـاطق مذکور فعالیت نمی‌کنند، مجاز به فعالیت در بازارچه‌های مرزی هستند. وجود پاره‌ای از ملاحظـات سیاسی در مناطق مرزنشین، به دولت‌های وقت اجازه داده است تا در مبادلات بازرگانی تسهیلاتی را برای ساکنان این مناطق قائل شوند. در همین راستا و در سال ۱۳۴۴ با تصویب قانون مبادلات مرزی زمینه مساعدی برای رسمیت بخشیدن به مبادلات مرزی پدید آمد. براساس اعمال قـانون مذکور، قبل از انقلاب اسلامی، هرساله برای ساکنان مناطق مرزی کارت مرزنشـینی صـادر و بـه عنوان گروهی متمایز از دیگر عوامل بازرگـانی خـارجی کشـور مطـرح بـوده‌انـد. تـا سـال ۱۳۶۱ مرزنشینان از این قانون استقبال چندانی نمی‌کردند و مزایای آن را به دیگران واگذار می‌کردند.

همزمان با شروع جنـگ تحمیلـی و گسـترش اثـرات مخـرب محاصـره‌ی اقتصـادی (ماننـد محدودیت واردات، افزایش قیمت‌ها،چند نرخی شدن ارز، کمبـود کالاهـا و ...)، تمایـل دولـت بـه توسعه‌ی مبادلات در مناطق مرزنشین افزایش و اولین بازارچه مرزی (ساری سـو) در سـال ۱۳۶۸ در مرزهای مشترک استان آذربایجان غربی و کشور ترکیه به طور رسمی گشایش یافـت. فقـدان ضوابط قانونی مشخص و صریح در خصوص بازارچه‌های مرزی موجب شد تا روند قانونی نمـودن آن‌ها با تصویب آئین‌نامه تشکیل بازارچه‌های مرزی در تاریخ ۷۱/۵/۱۱ توسط هیئت وزیران آغـاز شود. این امر با تصویب ماده‌ی ۲۲ آئین‌نامه‌اجرایی قانون مقررات و صادرات مصـوب سـال ۱۳۷۳ ادامه یافت و درنهایت موانع و محدودیت‌های تأسیس بازارچه‌های مرزی بـا مصـوبه مهـم سـال ۱۳۷۴ هیئت وزیران مرتفع گردید.

۳. اهـداف تشکیل بازارچه‌هـای مـرزی

براساس ماده‌ی ۱۱ قانون مقررات صادرات و واردات، بازارچه‌های مرزی با دو هدف گسـترش روابط تجاری با کشورهای همسایه و ایجاد اشتغال در مناطق مرزی تأسیس شده‌اند. به‌طورکلـی، اهداف اقتصادی و ملاحظات امنیتی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی در ایجاد بازارچـه‌هـای مـرزی مؤثر بوده‌اند. مهم‌ترین اهداف ایجاد بازارچه‌های مرزی در کشورمان عبارت‌اند از: ایجاد زمینه‌های اشتغال و به‌کارگیری درآمدهای به‌دست‌آمده از آن در برپایی واحدهای تولیدی، افـزایش درآمـد و بهبود معیشت مرزنشینان، تشویق واردکنندگان به وارد کردن کالا از طریق بازارچـه‌هـا در جهـت روند کاهش قاچاق، کمک به رونق اقتصادی منطقه، افزایش ضریب امنیت مرزی از طریق حضور مرزنشینان؛ جلوگیری از مهاجرت مرزنشینان؛ تثبیت مرزهای کشور و... .

به‌هرحال طرح ایجاد بازارچه‌های مشترک مرزی در جهت تعمیم سیاست‌های راهبردی توسعه و تثبیت مناطق مرزنشین و هم‌سو نمودن این مناطق با خط‌مشی‌های تعریف شده در برنامه‌هـای توسعه اقتصادی- اجتماعی و فرهنگی کشورمان آغاز به کار کرده است. در جدول ۱، مشخصـات بازارچه‌های مرزی کل کشور آمده است. به‌طورکلی، آثـار ایجـاد بازارچـه‌هـای مـرزی بـر برخـی متغیرهای کلان کشور را در موارد ذیر می‌توان جست‌وجو کرد:

- نقش بازارچه‌های مرزی بر اشتغال
- آثار ایجاد بازارچه‌های مرزی بر تولیدات استانی

- آثار ایجاد بازارچه‌های مرزی بر صادرات کل
- آثار ایجاد بازارچه‌های مرزی بر واردات کل
- آثار ایجاد بازارچه‌های مرزی بر سطح رفاه منطقه‌ای
- آثار ایجاد بازارچه‌های مرزی بر جلوگیری از تجارت غیرقانونی

جدول ۱: مشخصات بازارچه های مرزی ج.ا. ایران

ردیف	استان	نام بازارچه	سال تصویب	وضعیت کاری		شهرستان	کشور همجوار
			تأسیس	فعال	غیر فعال		
۱	آذربایجان غربی	تمرچین (حاج عمران)	۱۳۷۵	+		پیرانشهر	عراق
		قاسم رش	۱۳۷۵	+		سردشت	عراق
		صنم بلاغی (پلدشت)	۱۳۷۱	+		ماکو	جمهوری نخجوان
		ساری سو	۱۳۶۸	+		ماکو	ترکیه
		رازی	۱۳۶۹	+		خوی	ترکیه
		سرو	۱۳۷۰	+		ارومیه	عراق
		اشنویه (کلاشین)	۱۳۷۷	+		اشنویه	عراق
		کوزه رش	۱۳۸۳		+	سلماس	ترکیه
مجموع بازارچه های استان		۸					
۲	آذربایجان شرقی	جلفا	۱۳۷۳	+		جلفا	جمهوری نخجوان
		نوردوز	۱۳۷۳	+		مرز نوردوز	ارمنستان
مجموع بازارچه های استان		۲					
۳	اردبیل	بیله سوار	۱۳۷۴		+	بیله سوار	جمهوری آذربایجان
		پارس آباد	۱۳۷۷		+	پارس آباد	جمهوری آذربایجان
		گرمی	۱۳۷۷		+	گرمی (مغان)	جمهوری آذربایجان
۳	ایلام	مهران (بهران آباد)	۱۳۷۷	+		مهران	عراق
		دهلران	۱۳۸۳		+	دهلران	عراق
۴	بوشهر	ایران و قطر (بوشهر)	۱۳۷۷	+		بوشهر	کشورهای ساحلی جنوب خلیج فارس و دریای عمان
		کنگان	۱۳۸۰	+		کنگان	کشورهای ساحلی جنوب خلیج فارس و دریای عمان
		گناوه	۱۳۸۰	+		گناوه	کشورهای ساحلی جنوب خلیج فارس و دریای عمان
مجموع بازارچه های استان		۳					
۵	خراسان رضوی*	دوغارون	۱۳۷۳	+		تایباد	افغانستان

		باجگیران	۱۳۷۴	+		قوچان	ترکمنستان
۶	خراسان جنوبی	میل ۷۳	۱۳۷۲	+		درمیان	افغانستان
		میل ۷۵	۱۳۷۸	+		بیرجند	افغانستان
		دوکوهانه	۱۳۷۸	+		نهبندان	افغانستان
		یزدان	۱۳۷۸	+		قاینات	افغانستان
مجموع بازارچه های استان		۴					
۷	خراسان شمالی	پرمه سو	۱۳۸۳		+		ترکمنستان
مجموع بازارچه های استان		۱					
۸	خوزستان	آبادان	۱۳۷۷	+		آبادان	کشورهای ساحلی جنوب خلیج فارس و دریای عمان
		خرمشهر	۱۳۷۷	+		خرمشهر	کشورهای ساحلی جنوب خلیج فارس و دریای عمان
مجموع بازارچه های استان		۲					
۹	سیستان و بلوچستان	ریمدان	۱۳۸۴		+		پاکستان
		گمشاد	۱۳۸۴		+		افغانستان
		میلک	۱۳۷۱	+		زابل	افغانستان
		میرجاوه	۱۳۷۶	+		میرجاوه	پاکستان
		کوهک	۱۳۷۶	+		سراوان	پاکستان
		پیشین	۱۳۷۳	+		سرباز	پاکستان
		پسابندر	۱۳۸۰		+		پاکستان
		جالق			+		پاکستان
		میل ۴۵	۱۳۸۳		+		افغانستان
مجموع بازارچه های استان		۹					
۱۰	کردستان	سیران بند	۱۳۷۵	+		بانه	عراق
		باشماق	۱۳۷۱	+		مریوان	عراق
		سیف	۱۳۷۸	+		سقز	عراق
مجموع بازارچه های استان		۳					
۱۱	کرمانشاه	شوشمی	۱۳۷۵	+		پاوه	عراق
		شیخ صله (صالح)	۱۳۷۲	+		ثلاث باباجانی	عراق
		پرویز خان	۱۳۷۵	+		قصر شیرین	عراق
		خسروی	۱۳۷۹		+	قصر شیرین	عراق
		تیله کوه	۱۳۸۰		+	سرپل ذهاب	عراق
مجموع بازارچه های استان		۵					
۱۲	گلستان	پل (اینچه برون)			+	گنبدکاووس	ترکمنستان
مجموع بازارچه های استان		۱					

۱۳	گیلان	آستارا	۱۳۷۵	+		آستارا	جمهوری آذربایجان
	مجموع بازارچه های استان	۱					
۱۴	هرمزگان	بندر جاسک	۱۳۷۹		+	جاسک	کشورهای ساحلی جنوب خلیج فارس و دریای عمان
		هرمز	۱۳۷۹	+		جاسک	کشورهای ساحلی جنوب خلیج فارس و دریای عمان
		منطقه تیاب	۱۳۷۹		+	میناب	کشورهای ساحلی جنوب خلیج فارس ودریای عمان
		بندر کنگ	۱۳۷۹	+		بندر لنگه	کشورهای ساحلی جنوب خلیج فارس و دریای عمان
مجموع بازارچه های استان		۴					
مجموع بازارچه های کشور		۵۰					

٤. بـازارچه های مرزی استان خـراسان رضـوی

معـرفی اجمالی استـان

استان خراسان رضوی با مساحت ۳۲۷، ۱۱۹ کیلومترمربع در شمال شرقی ایران و در ′۵۱°۳۳ تا ′۴۲°۳۷ عرض شمالی و ′۱۴°۵۶ تا ۱۶°۶۱ طول شرقی قرار گرفته است. این استان از شـمال غربی به استان خراسان شمالی، از شرق به استان سمنان، از جنوب شرق به استان یزد و از جنوب به استان خراسان جنوبی محدود می شود. همچنین این اسـتان بـا دو کشـور افغانسـتان (۴، ۲۹۳ کیلومتر) و جمهوری ترکمنستان (۵، ۵۴۱) مرز مشترک دارد.

براساس آخرین تقسـیمات کشـوری، اسـتان خراسـان رضـوی در مردادمـاه ۱۳۸۹ دارای ۲۵ شهرستان، ۶۷ بخش، ۷۲ شهر و ۱۶۰ دهسـتان بـوده اسـت. براسـاس سرشـماری سـال ۱۳۸۵، جمعیت این استان ۰۷۹/ ۵۹۳/ ۵ نفر بوده است که حدود ۸ درصد از جمعیت کل کشور را تشکیل می دهد. از این تعداد ۹، ۶۰ درصد را جمعیت شهری و ۱، ۳۹ درصد را جمعیت روستایی تشـکیل می دهد.

استان خراسان رضوی یکی از مهم‌ترین و اصلی ترین مراکز فعالیت های اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کشور محسوب می شود. این استان به برکت وجود بارگاه مطهر رضوی و به واسطه‌ی

مجاورت با کشورهای ترکمنستان و افغانستان یکی از پرجاذبه ترین مناطق ایران و یکی از قطب های گردشگری مذهبی- فرهنگی به شمار می رود. استان خراسان صرف نظر از جایگاه طبیعی و جغرافیایی و دارا بودن منابع سرشار زیرزمینی، از لحاظ تاریخی نیز از کهن‌ترین مناطق بــه شــمار می رود. امروز خراسان رضوی یکی از غنی‌ترین بخش های خراسان تاریخی و یکی از معتبرترین و عمده‌ترین استان های کشور به لحاظ کشاورزی، صنعت و منابع طبیعی است.

۵. مشخصات بازارچه های مــرزی استان خــراسان رضوی

بازارچــه‌ی مرزی دوغــارون

بازارچه دوغارون قدیمی‌ترین بازارچه‌ی استان خراسان رضــوی اســت کــه در ســال ۱۳۷۲ بــا انعقاد قرارداد میان معاونان وزرای خارجه ایران و افغانســتان در فاصــله ۱۵ کیلــومتری شهرســتان تایباد در نقطه صفر مرز با کشور افغانستان و در مرز غارون تأسیس شد و شروع به کار نمــود. امــا از تاریخ ۸۵/۳/۹ به دلیل ممانعت طرف افغانی از ورود اتباع خود به بازارچه، فعالیت آن بــه حالــت تعلیق درآمده است. این بازارچه که امروز با وســعت چهارهکتــار غیرفعــال رهــا شــده اســت. ایــن بازارچه تا سال ۱۳۸۵ از بازارچه های فعال کشور بود. در واقع بعد از برچیده شدن بساط طالبان در افغانستان طی سال های۱۳۸۰ تا ۱۳۸۵ بازارچه رونق خوبی یافت؛ چنان‌که حجم صــادرات آن از کشور به ۶۳ میلیون دلار رسید.

در بازارچه‌ی مرزی دوغارون بیش از یک هزار خانواده در مشغول به کار و غرفه‌داری بودند و بخشی از تایبادی ها هم به واسطه همین بازارچه شاغل شده بودند. در بخش حمل و نقل آن هم روزانه۱۵۰ کامیون وارد بازارچه می شد. از طریق این بازارچــه عمومــاً مرکبــات شــامل نــارنگی و لبنیات به افغانستان و حاشیه مرز به صورت خرده‌فروشی فرستاده می‌شد و زمینــه‌ی خــوبی بــرای بازاریابی کالاهای کشور بود. کارکردی کــه هــم اینــک بازارچــه دوغــارون دارد، تقریبــاً در نقــش نمایشگاهی برای بازاریابی کالاهای ایرانی است. از ابتدای شکل گیری این بازارچــه، بــالغ بــر ۴۰ میلیارد ریال در کل بازارچه دوغارون هزینه شده است و امکانات خوبی هم دارد. پیگیری‌ها بــرای بازگشایی بازارچه از مسیر وزارت خارجه و وزارت کشور در حال انجام است. در آخــرین اقــدام، بــا دعوت سرپرست وزارت تجارت و صنایع افغانستان به مشهد مقدس ضمن امضای تفــاهم‌نامــه‌ای میان استاندار خراسان رضوی و سرپرست وزارت مذکور موضوع بازگشایی بازارچه ها مطــرح و بــا

تعیین فرصت زمانی دو ماهه جهت اعزام هیئت کارشناسی برای بررسی بیشتر و تنظیم مبادله‌نامه و دستورالعمل اجرایی موافقت شد که هم‌اکنون موضوع از طریق رایزن بازرگانی سفارت کشورمان در کابل در حال پیگیری است.

از طریق این بازارچه عموماً مرکبات شامل نارنگی و لبنیات بـه افغانسـتان و حاشـیه مـرز بـه صورت خرده‌فروشی فرستاده می شد و زمینه‌ی خوبی برای بازاریابی کالاهای استان بود.

جدول ۲: عملکرد بازارچه دوغارون طی ۵ سال آخر فعالیت قبل از تعطیلی (۱۳۸۵- ۱۳۸۰) (دلار)

سال ۱۳۸۰	درصد رشد	سال ۱۳۸۱	درصد رشد	سال ۱۳۸۲	درصد رشد	سال ۱۳۸۲	درصد رشد	سال ۱۳۸۴	درصد رشد	سه ماهه اول سال ۱۳۸۰
۲۱۷۳۶۲۶	۹۳	۷۰۸۹۶	۲۲۶	۱۷۲۱۷۵۴۱	۱۴۳	۵۴۰۰۲۰۲۵	۲۱۴	۶۱۶۵۴۳۳۹	۱۴	۹۹۹۳۷۷۸

بازارچه مــرزی سنگام خــواف

این بازارچه در فاصله ۹۰ کیلومتری مرکز شهرستان خـواف در مـرز ایـران بـا کشـور افغانسـتان براساس موافقت هیئت دولت در سال ۸۴ و توافق استانداران خراسان رضوی و هـرات افغانسـتان ساخته شده است ولی به دلیل عدم همکاری دولت افغانستان هنوز شروع بـه کـار نکـرده اسـت. همچنین محل احداث بازارچه‌ی دیگری (تربت جام) در شهرستان تربت جام شناسایی شده اسـت که مراحل گرفتن مجوز آن از هیئت دولت در دست اقدام است.

<table>
<tr><th rowspan="2">نام بازارچه</th><th colspan="2">محل جغرافیایی</th><th colspan="2">فاصله تا مرکز</th><th colspan="2">نزدیکترین شهر کشور مقابل</th><th rowspan="2">تعداد غرفه</th></tr>
<tr><th>شهرستان</th><th>بخش</th><th>شهرستان</th><th>استان</th><th>شهر</th><th>Km</th></tr>
<tr><td>دوغارون</td><td>تایباد</td><td>مرکزی</td><td>۱۵</td><td>۲۳۵</td><td>هرات</td><td>۱۲۵</td><td>۵۰</td></tr>
<tr><td>امکانات موجود</td><td colspan="7">غرفه های تجاری کاملاً مجهز ومناسب، نمایشگاه دائمی کالا، استقرار نمایندگان (گمرک؛ نیروی انتظامی؛ بازرگانی؛ استاندارد)، مجهز به باسکول ۶۰ تنی تمام الکترونیک، ۲ باب انبار ۵۰۰ تنی، تلفن، آب، برق، جاده دسترسی آسفالت، ۲ واحد سردخانه ۲۰ تنی زیرصفر و بالای صفر، نمازخانه، سرویس های بهداشتی، محوطه سازی مناسب و بارانداز، ساختمان اداری مجهز به صورت پیش ساخته.</td></tr>
<tr><td>باجگیران</td><td>قوچان</td><td>باجگیران</td><td>۸۵</td><td>۲۰۵</td><td>عشق آباد</td><td>۳۵</td><td>۲۵</td></tr>
<tr><td>امکانات موجود</td><td colspan="7">ساختمان های اداری و ۲۵ غرفه تجاری بسیار مناسب، مجهز به نمایشگاه دائمی، کالاهای صادراتی، انبار، پارکینگ، نمازخانه، باسکول، شوفاژ کشی، آب، برق، تلفن، استقرار نمایندگان (گمرک، نیروی انتظامی، استاندارد، بازرگانی) سرویس های بهداشتی، محوطه سازی مناسب و بارانداز و آزمایشگاه مجهز و پیشرفته جهت کیفیت‌سنجی و بررسی استاندارد کالاهای صادراتی</td></tr>
<tr><td>خواف</td><td>خواف</td><td>سنگان</td><td>۹۰</td><td>۳۲۵</td><td>غوریان</td><td>۷۵</td><td>–</td></tr>
<tr><td>امکانات موجود</td><td colspan="7">فاز یک آن شامل محوطه‌سازی و آماده‌سازی ۱۰ غرفه تجاری و برق رسانی انجام شده و آماده بهره برداری است.</td></tr>
<tr><td>تربت جام</td><td>تربت جام</td><td>صالح آباد</td><td>۳۵</td><td>۳۱۵</td><td>هرات</td><td>۹۵</td><td>–</td></tr>
<tr><td>امکانات موجود</td><td colspan="7">در حال پیگیری جهت اخذ مجوز از هیئت دولت می باشد. محل احداث بازارچه شناسایی شده است.</td></tr>
</table>

بــازارچه مــرزی باجگیــران

این بازارچه در سال ۱۳۷۵ با انعقـاد تفـاهم‌نامـه رسـمی میـان وزرای امـور خارجـه ایـران و ترکمنستان به صورت مشترک در فاصله ۸۵ کیلومتری شهر قوچان و در منطقه صفر مرزی ایران با ترکمنستان تأسیس شد و شروع به فعالیت کرد و در حال حاضر نیز فعال است.

بخش باجگیران یکی از بخش‌های سه‌گانه شهرستان قوچان است کـه بـا مسـاحت بـیش از ۱۲۳۳ کیلومترمربع در شمال این شهرستان قرار گرفته است. این بخـش از شـمال بـه جمهـوری ترکمنستان، از غرب به شهرستان شیروان، از جنوب و جنوب غربـی بـه بخـش هـای مرکـزی و فاروج شهرستان قوچان و از شرق به شهرستان درگز محدود می شود.

این بازارچه در ابتدا عملکرد خوبی داشت، اما بعد از مدتی به دلیل تغییراتی که در آن از طرف ایرانی ایجاد شد و تردد اتباع ایران به آن سوی مرز کاهش یافت، دچار کاستی شد و صـادرات آن در سال ۱۳۸۷ به ۵ میلیون دلار افت کرد. طی دو سه سال اخیر، در سفر دولت به مشهد مصـوبه ای مبنی بر صدور مجوز به مرزنشینان اجرایی شد؛ به گونه ای که هر مرزنشین روزانـه تـا سـقف ۵۰ دلار با معافیت مالیاتی می تواند از بازارچه ترکمنی خرید کنـد و همـین امـر خـود تحـولی در بازارچه ایجاد کرد.

در حال حاضر، ترکمنستان به هر تاجر خود که وارد بازارچه ایران می شود، اجـازه داده روزانـه تا ۴۸۰ دلار با معافیت کامل خرید کند و در مقابل اصرار دارند ایران هم همین معافیـت کامـل را بدهد، اما قوانین ما این امکان و اجازه را نمی دهد. بنابراین، تلاش می شود تعداد ایرانیانی که می توانند به بازارچه طرف ترکمنی برای خرید وارد شوند را تا ۲۰۰ نفر در روز افزایش بدهند که ایـن خود به ارتقاء عملکرد بازارچه و توسعه‌ی اشتغال در منطقه و بهبود معیشت مردم کمک می کنـد. مهم‌ترین مشکلاتی که هم‌اینک در آن سوی مرز وجـود دارد، محـدودیت عرضـه و خریـد مـواد غذایی از سوی طرف ترکمنی است که اگر دولت مصوب کند تعداد ایرانیان برای ورود به بازارچـه طرف ترکمنی و نیز تخفیف های گمرکی بیشتر شود، آن طرف هم به توسعه‌ی بازارچه کمک می کند.

عمده‌ی کالاهایی که در بازارچه مبادله می شود، صـادرات مـواد شـوینده، بهداشـتی، فـرش، موکت، پلاستیک، وسایل صنعتی چون یخچال های صنعتی، لوازم برقـی، رنـگ، کفـش و لـوازم بهداشتی است.

بخش اصلی خریدهایی که در بازارچه طرف ترکمنی انجام می شود عموماً منسوجات پنبه ای و روفرشی و مانند آن است. از جمله مشکلات کنونی در این بازارچه در بحث صدور مواد غذایی است که ترکمن‌ها استانداردهای خاص و سخت‌گیری های بیش از حدی را اعمال می کنند.

به اعتقاد مسئولان شهرستان قوچان، فعالیت بازارچه‌ی باجگیران در ارتقاء نرخ اشتغال و افزایش صادرات نقش مؤثری داشته است و علاوه بر فعالان در بازارچه، در بخش پشتیبانی و خدماتی هم بخش زیادی از مردم فعال هستند. این بازارچه در عین جلوگیری از بروز برخی جرائم و تخلفات چون قاچاق بر سایر عوامل اقتصادی و معیشتی ساکنان منطقه هم تأثیر زیادی داشته است.

٦.کارکرد بازارچه‌ی باجگیران در ۵ سال اخیر

جدول ٤: صادرات بازارچه‌ی مرزی باجگیران از سال ۱۳۸۵ تا ۸ ماه اول سال ۱۳۸۸ (دلار)

سال ۸۵	سال ۸۶	درصد رشد	سال ۸۷	درصد رشد	سال ۱۳۸۸	درصد رشد	۸ ماه ابتدای سال ۱۳۸۹
۵۹۲۶۴۸۸	۵۳۱۰۳۴۹	−۱۰	۱۰۵۹۴۵۰۴	+۹۹/۵	۱۳۳۳۹۳۲۲	+۲۶	۱۸۷۰۰۰۰۰

جدول ۵: اشتغال مستقیم از طریق بازارچه‌ی مرزی باجگیران در سال ۸۹

تعداد غرفه‌دار	مباشر	کارگر	راننده (وانت و کامیون)	کارمند	خانواده‌ی روستایی تا شعاع ۴۵ کیلومتری	جمع
۱۵	۱۸	۲۲	۱۲	۳	۳۶۰	۴۳۰

از ۳۷۶ میلیون و ۳۷۰ هزار دلار صادرات صورت گرفته از بازارچه های مرزی در سال ۸۳، ۲۷۱،۶۵۱ دلارآن از بازارچه باجگیران بوده است. این رقم در سال ۱۳۸۸ به ۱۳/۵ میلیون دلار رسیده که رقم خوبی بوده است. از ابتدای سال ۱۳۸۹ تا آخر آبان ماه سال مذکور، این رقم به ۱۸ میلیون و ۷۰۰ هزار دلار با حجمی معادل ۳ هزار و ۸۲۶ تن کالا رسید که نسبت به سال قبل از نظر ارزش ۸۹ درصد رشد و به جهت وزنی ۱۳ درصد کاهش داشت. هم‌اکنون از محل بازارچه‌ی باجگیران ۴۳۰ خانوار به صورت مستقیم در قالب غرفه‌دار، مباشر، کارگر، راننده و مانند آن ارتزاق می کنند. همچنین تردد تاجران به بازارچه‌ی مرزی نسبت به مدت مشابه سال گذشته ۱۴۶ درصد رشد داشته است. بازارچه‌ی باجگیران باتوجه به موقعیت استراتژیک و نزدیکی آن به پایتخت

ترکمنستان، موقعیت ممتازی نسبت به دیگر بازارچه های مرزی دارد؛ اما روند فعالیت آن چنـدان باثبات نبوده که عمده دلیل آن عدم تمایل ترکمنستان به گسترش فعالیت بازارچه ها است.

عمده‌ترین واردات ترکمنستان از ایران عبارت اند از: ماشین‌های ریسندگی، لوله، ماشین‌هـای راه‌سازی، تراکتور، کمپرسور، انواع شیرآلات، اتوبوس، لاستیک خودرو و قند و شکر. این همچنین بخش عمده ای از نیازهای خود به کره و چای را از ایران تـأمین مـی‌کنـد و بخـش عمـده ای از صادرات ترکمنستان به کشور ما را سولفات ها، الیـاف کتـان، پشـم، ضـایعات مـس و آلومینیـوم تشکیل می‌دهد که از طریق این بازارچه صورت گرفته است. دیگر کالاهای صادراتی ترکمنستان به ترتیب اهمیت عبارت‌اند از: گازوئیل، نفت، پنبه، نخ و پارچه. برخی از این اقلام فـوق در میـان کالاهای وارداتی بازارچه نیز دیده می‌شود. در میان کالاهای صادراتی از طریق بازارچه نیز کمتـر کالاهای اصلی مورد نیاز آن کشور مشاهده می‌گردد.

۷. نتیجـه‌گیـری

همان‌طور که گفته شد، بازارچه‌ی باجگیران باتوجه به موقعیت اسـتراتژیک و نزدیکـی آن بـه پایتخت ترکمنستان، نسبت به بسیاری از بازارچه های مرزی کشور موقعیت ممتازی دارد؛ اما روند فعالیت آن چندان باثبات نیست که دلیل عمده‌ی آن عدم تمایل ترکمنستان به گسترش آن است.

از ابتدای سال ۱۳۸۹ تا آخر آبان ماه این سال ۱۸ ۸۲۶ تن کالا، به ارزش میلیون و ۷۰۰ هزار دلار صادر شده است که نسبت به سال قبل از آن، از نظر ارزش ۸۹ درصد رشد و بـه جهـت وزن ۱۳ درصد کاهش داشته است.

هم‌اکنون از محل بازارچه‌ی باجگیران ۴۳۰ خانوار به صورت مستقیم در قالب غرفه‌دار، مباشر، کارگر، راننده و مانند آن ارتزاق می کنند. همچنین تردد تاجران به بازارچه مرزی نسبت به مـدت مشابه سال گذشته ۱۴۶ درصد رشد داشته است. به‌علاوه، در بررسی صـورت گرفتـه، مهـم‌تـرین مسائلی که نقش و کارکرد مرز را تحت تأثیر قرار داده اند به قرار زیر می باشند:

مهم‌ترین علت در عدم ثبات و نوسان در فعالیـت بازارچـه‌ی مـرزی بـاجگیران، عـدم تمایـل ترکمنستان به گسترش فعالیت در این بازارچه است. هر بازارچه مرزی به اقتضای شرایط، وسـعت و سیاست های طرف مقابل نیازمنـد برنامـه‌ریـزی خـاص اسـت. از جملـه مشـکلات بازارچـه‌ی

باجگیران، عدم تطابق و همپوشانی تصـمیمات طـرف مقابـل اسـت؛ در حـالی کـه بازارچـه بایـد براساس توافق با کشور مقابل برنامه‌ریزی و اداره شود.

از سوی دیگر، غرفه‌داران و مرزنشینان تسهیلات خاصی در بحث واردات و صادرات ندارنـد و باید برای آنان در بازارچه‌ها تسهیلاتی قائل شد. در این راستا، هم‌اینک در دولت طرح های خوبی در دست بررسی و تدوین است که از آن جمله می‌توان به طرح ساماندهی بازارچه های مـرزی از سوی وزارت کشور اشاره کرد. همچنین نمودار سازمانی مشخصی برای بازارچه ها وجـود نـدارد و اعتبارات آن‌ها هم در بحث عمرانی و جاری وابسته به درآمدهاست.

بازارچه ها در بحث پایانه های صادراتی دچار مشکل هستند و غرفه‌داران از جـوایز صـادراتی برخوردار نمی شوند، در حالی که در قانون ساماندهی بـر تعلـق ایـن جـوایز بـه آنـان بـه عنـوان صادرکننده تأکید شده اما اجرای آن دچار مشکل است. مرزنشـینان سـالانه سـهمیه هـایی بـرای خرید از این بازارچه ها دارند ولی باید قبل از آن به همان میزانی کـه مـی‌خواهنـد واردات داشـته باشند، صادرات کنند؛ اما مرزنشینی که سقف محدودی برای خریـد دارد، عمـلاً صـادرات بـرایش مشکل است. قوانینی که در بحث بازارچه‌ی باجگیران ابلاغ شـد، عامـل توسـعه بازارچـه گردیـد؛ چنان‌که فقط طی ۹ ماه ۱۸/۵ میلیون دلار صادرات از این بازارچه صـورت گرفـت. بـه‌طـورکلی، نقش این بازارچه در رونق مناطق مرزی و کاهش مشکلات معیشتی مردم بسیار چشـمگیر بـوده است.

فهرست منابع

اصلاح نظام اجرایی بازارچه‌ها و مبادلات مرزی. وزارت بازرگانی، معاونت برنامه بررسی های اقتصادی، دفتـر مطالعـات اقتصـادی، ۱۳۸۳.

«بازارچه های مرزی، اهداف اولیه، واقعیت امروز». روزنامه کیهان.

«بررسی نقش و عملکرد بازارچه های مرزی در اقتصاد ایـران»، تهـران: وزارت بازرگـانی، معاونـت برنامـه‌ریـزی و بررسـی‌هـای اقتصادی، ۱۳۸۳.

پایگاه خبری نیروی جمهوری اسلامی ایران. ۱۳۸۹/۷/۲۸.

«تحلیلی از ایجاد، عملکرد و آینده بازارچه های مرزی»، گمرک جمهوری اسلامی ایران معاونت طرح و برنامه، ۱۳۸۱.

«تحلیلی بر عملکرد بازارچه‌های مرزی». معاونت برنامه‌ریزی و بررسی‌های اقتصادی وزارت بازرگانی، ۱۳۸۱.

خبرگزاری جمهوری اسلامی ایران، ۱۱/۴/ ۱۳۸۹.

دفتر بازارچه های مرزی استانداری خراسان رضوی. زیرپورتال بازارچه های مرزی.

دنیای اقتصاد. ۱۳۸۹/۱۱/۶.

رازینی، ابراهیم علی و علیرضا، باستانی، «تحلیلی بر نقش و عملکرد بازارچه‌های مرزی»، تهران: وزارت بازرگانی، معاونت برنامـه-ریزی و بررسی های اقتصادی، ۱۳۸۱.

«ساختار مبادلاتی بازارچه های مرزی و نقش آن در بازرگانی و اقتصاد منـاطق مرزنشـین»، مؤسسـه مطالعـات و پـژوهش هـای بازرگانی، ۱۳۸۴.

سالنامه آماری استان خراسان رضوی، ۱۳۸۸.

سالنامه بازرگانی خارجی جمهوری اسلامی ایران. گمرک جمهوری اسلامی ایران، سال های مختلف.

عباسپور، سعید و سید ابراهیم حسینی کلاته. «ارزیابی مبادلات مرزی در اقتصاد کشور»، تهران، وزارت بازرگانی، معاونت بازرگـانی خارجی، اداره کل مقررات صادرات و واردات، ۱۳۸۰.

محمدپور فیلشور، علی. «بازگشایی مرزها و تأثیر آن بر مناطق مرزی». پایان‌نامـه دوره‌ی کارشناسـی ارشـد، جغرافیـای سیاسـی، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده علوم انسانی، ۱۳۸۱.

محمودی، علی. «بررسی اقتصادی و مکان‌یابی بازارچه های مرزی»، مطالعه موردی استان هـای شـمال و شـمال غـرب کشـور، تهران: مؤسسه مطالعات و پژوهش های بازرگانی، ۱۳۷۸.

معاونت بازرگانی خارجی وزارت بازرگانی. ارزیابی مبادلات مرزی در اقتصاد کشور، ۱۳۸۳.

نظریات و گزارش‌های آماری ادارت کل بازرگانی و سازمان های بازرگانی استان خراسان رضوی.

وزارت امور اقتصادی و دارایی، «بررسی روند تشکیل بازارچه های مشترک مرزی و تحلیـل وضـعیت فعلـی آن هـا»، وزارت امـور اقتصادی و دارایی.

وب‌سایت وزارت بازرگانی جمهوی اسلامی ایران.